

**ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ
ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ
ΣΤΟ ΝΕΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ**

ΥΠΟ
ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Β. ΖΟΡΜΠΑ

ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΩΝ ΣΤΟ ΝΕΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΓΙΓΝΕΣΘΑΙ*

ΥΠΟ

Δρος ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ Β. ΖΟΡΜΠΑ
Θεολόγου - Κοινωνιολόγου

1. Εύχαριστίες

Μακαριώτατε, κυρίες και κύριοι, επιθυμῶ νὰ σὰς εὐχαριστήσω θερμὰ γιὰ τὴν ἐξαιρετικὴ τιμὴ τῆς πρόσκλησής Σας. Ἐλπίζω νὰ συμβάλλω κι ἐγώ, μὲ τὶς ἐλάχιστες δυνάμεις μου, στὸ σημαντικὸ ἔργο τοῦ «Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου» τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Εὐχομαι νὰ συνεχισθεῖ ἡ προσπάθεια αὐτὴ τῆς Εἰδικῆς Συνοδικῆς Ἐπιτροπῆς Πολιτιστικῆς Ταυτότητας καὶ νὰ τονώσει ἀκόμη περισσότερο τὴ δημιουργικὴ ἔμπνευση τῆς Ἐκκλησίας μας, γιὰ τὴν ὁποία ὅλοι εἴμαστε περήφανοι. Ἐμπνευση ποὺ συνεχίζεται καὶ μὲ μία ἀκόμη πολὺτιμη πρωτοβουλία, τοῦ Παρατηρητηρίου Κοινωνικῶν Φαινομένων τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, τὸ ὁποῖο φιλοξενεῖται ἀπὸ τὴν Ἱερὰ Μητρόπολη Δημητριάδος, καὶ ἐπιθυμῶ, Μακαριώτατε, νὰ σὰς εὐχαριστήσω καὶ δημοσίως γιὰ τὴν ἐμπιστοσύνη πρὸς τὸ πρόσωπό μου, νὰ μοῦ ἀναθέσετε τὸ δύσκολο ἔργο τῆς διεύθυνσης τοῦ παραπάνω νέου ἐκκλησιαστικοῦ ὀργανισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας μας.

Στὸ φετινὸ πρόγραμμα τοῦ β' ἔξαμήνου τοῦ «Λαϊκοῦ Πανεπιστημίου» μὲ τὸ γενικὸ θέμα: «*Ἡ μεγάλη Εὐρώπη καὶ ἡ θέση τῆς Ὁρθοδοξίας στὴ διαμόρφωση τοῦ εὐρωπαϊκοῦ γίγνεσθαι*», διέγνωσα τὴ διάθεση γιὰ ἓνα οὐσιαστικὸ διεπιστημονικὸ διάλογο. Ἐνα διάλογο στὰ νέα δεδομένα τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας, χρησιμοποιώντας μία «*γλώσσα ποὺ δὲν θὰ εἶναι ἀρτηριοσκληρωτικὴ*», ὅπως σημειώσατε στὴν ὁμιλία Σας στὴν πρόσφατη Ἱεραρχία. Ἀνοίγεται μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν ἓνα παράθυρο γιὰ μιὰ πληρέστερη καὶ πιὸ σφαιρικὴ προσέγγιση τοῦ θέματος γύρω ἀπὸ τὸ εὐρωπαϊκὸ γί-

---

* Εἰσήγηση στὸ Λαϊκὸ Πανεπιστήμιο τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Κεντρικὸ Κτήριο Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, 16/3/2005.

γνεσθαι. Είναι σημαντικό πού ή σημερινή όμιλία συμπίπτει με μιá σειρά πολλαπλών ένημερωτικῶν έκδηλώσεων και άρχίζουν αύριο (17 Μαρτίου 2005) για την Άνοιξη τής Εύρώπης και θά έχουν ως θέμα τó Εύρωπαϊκό Σύνηαγμα. Τό θέμα μας προσλαμβάνει σήμερα νέες διαστάσεις, λόγω τών ποι- κίλων κοινωνικῶν και πολιτισμικῶν άνακατατάξεων στην Εύρώπη. Με τήν άναμφιβόλως άναγκαία έξειδίκευση άναγνωρίζεται ότι χρειάζεται ή σφαι- ρικότητα και ή άναγκαία διεπιστημονικότητα, γι' αυτό και ή δική μας προ- σέγγιση θά είναι περισσότερο κοινωνιολογική και λιγότερο θεολογική.

2. Είσαγωγικά έρωτήματα

Οί εύρωπαϊκές κοινωνίες γίνονται όλο και πιό γρήγορα πλουραλιστικές. Διαφορετικές θρησκευτικές παραδόσεις συνυπάρχουν, ό άθεϊσμός επανέρ- χεται με νέες μορφές, ένῶ άνατολικές κυρίως θρησκείες (sectes) άναπτύσ- σονται στο σώμα τής Εύρώπης.

Άσφαλώς και στην πρώτη πράξη δημιουργίας τής Εύρώπης ό γερμανός Konrad Adenauer και ό Robert Schuman, Ύπουργός Ύξωτερικῶν Ύποθέ- σεων τής Γαλλίας, βασιζόμενος σε μιá σημαντική πρόταση του Jean Monnet, πού ό ίδιος έξέφρασε στις 9 Μαΐου 1950, οί όπαδοί τής Εύρώπης όνειρεύ- τηκαν διαφορετικά τó ξεκίνημά τής. Ύκτοτε ή ίδια ή Εύρωπαϊκή Ύνωση έχει ύποστει ποικίλες μεταλλάξεις, ένῶ οί συγκρούσεις συνεχίζονται: Κόσοβο, Μολδαβία, Κύπρος. Ή Ίσπανία ύποφέρει άπό τήν τρομοκρατία, ένῶ πολ- λές γεωγραφικές περιοχές δέν επιθυμοϋν νά ένταχθοϋν στο γενικότερο έθνικό χῶρο, όπως ή Καταλονία στην Ίσπανία, ή Κορσική στη Γαλλία, κ.ά. Κι όλα αυτά είναι μόνο μερικά παραδείγματα.

Ποιός λοιπόν είναι ό ρόλος μας, ποιá είναι ή εϋθύνη μας στην οίκοδό- μηση τής Εύρώπης; Οί ήθικες άξίες έχουν άραγε θέση στην άνάπτυξη του νέ- ου εύρωπαϊκού γίγνεσθαι; Οί Ύκκλησίες μποροϋν νά κάνουν αυτή τήν πα- ρέμβαση; Φέρουν άραγε εϋθύνη για τó μέλλον τής; Άπό ποϋ και με ποιό τρόπο προέρχεται τó ένδιαφέρον αυτό; Πρόκειται άραγε νά επανακαλύ- ψουμε ότι είμαστε εύρωπαίοι στην γηραιά ήπειρο¹ ή νά τήν επανοικοδομή- σουμε κομμάτι-κομμάτι²; Ποιά θέματα έχουν σχέση με τήν άποστολή τής

1. Βλ. Έλένη Άρβελέρ-Maurice Aymard, *Οί Εύρωπαίοι*, έκδ. Σαββάλας, Τομ. I-II, Άθήνα 2003.

2. «Γιατί ή Εύρώπη θά κυριαρχήσει στον 21ο αιώνα» πρόκειται για τόν τίτλο ένός έξαι- ρετικά ένδιαφέροντος βιβλίου, πού μόλις κυκλοφόρησε (βλ. M. Leonard, «Why Europe Will Run

Ἐκκλησίας στὸν κόσμον καὶ ποιά θὰ μπορούσαν νὰ συμπεριληφθοῦν στὸν κατάλογο τοῦ διαλόγου; Καὶ ἀσφαλῶς τι ἔχουμε νὰ προσφέρουμε ἐμεῖς ὡς ἑλληνορθόδοξοι; Στὰ ἐρωτήματα αὐτά θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀπαντήσουμε ὅσο μπορούμε πιὸ σύντομα.

3. Κοινωνία τῶν Πολιτῶν (Civil society)³

Θέλοντας νὰ σχηματοποιήσουμε τὰ νέα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα τῆς ἐποχῆς μας θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε ὅτι ἐὰν ἡ οἰκονομικὴ ἀγορὰ χρησιμοποιεῖ τὴν οἰκονομικὴ ἐξουσία, οἱ κυβερνήσεις τὴν πολιτικὴ ἐξουσία, τότε ἡ «Κοινωνία τῶν Πολιτῶν» ἐνεργοποιεῖ τὴν πολιτισμικὴ ἐξουσία. Ὁ πολιτισμὸς βρίσκεται παντοῦ· στὸν τρόπο πού ἀντιλαμβάνεται τὸν κόσμον, τὴ γνώση, τὰ σύμβολα, τὴν ἠθικὴ, τὴν ταυτότητα κ.ἄ. Ἡ «πολιτισμικὴ σφαῖρα» τῆς κοινωνίας βρίσκεται στὸ σύστημα τῆς κοινωνίας πού ἀκουμπᾷ τὴν ἀνάπτυξη καὶ μεταποιεῖ τὴν ἴδια τὴ γνώση σὲ ἔννοια ἱερή, σὲ τέχνη καὶ σὲ ἠθικὴ. Ὁ πολιτισμὸς ἀποτελεῖ κομμάτι τῆς κοινωνίας ὅπου παράγονται ἡ **ταυτότητα** καὶ ἡ **οὐσία** τῶν πραγμάτων. Τὸ πρῶτο ἀφορᾷ ὀλόκληρον τὸν πλανήτη. Κινεῖ τὴν πολιτικὴ ἀκρόμη καὶ τὴν οἰκονομία καὶ ἐκφράζει τὴν ταυτότητα ἑνὸς λαοῦ, ἑνὸς ἔθνους ἢ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀνάγκη περιγραφῆς τῆς οὐσίας τῶν

---

the 21st Century», ἐκδ. Fourth Estate, Λονδίνο 2005). Τὸ βιβλίον ἀποτελεῖ μιὰ ἰδιαίτερα αἰσιόδοξη ἄποψη γιὰ τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης. Εἶναι ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ συγγραφέας τονίζει ὅτι ἡ ὑπεροχὴ αὐτὴ ἔναντι τῆς Ἀμερικῆς εἶναι γιὰ τὴν «ἀντίθετα μὲ τὴν Εὐρώπην, ἡ ὁποία βλέπει κάθε ἄλλο κράτος ὡς δυναμικὸν σύμμαχον καὶ φίλον, ἡ Ἀμερικὴ βλέπει ἕναν κόσμον ὅπου κάθε ἄλλη ἀνεξάρτητη δύναμις ἀντιπροσωπεύει ἕναν ἐν δυνάμει ἐχθρόν!». Ἡ ἰσχύς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως, ἀντιθέτως, πηγαίνει σὲ βάθος καὶ πλάτος: χώρες πού περιέχονται στὴ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς ἀλλάζουν σταθερὰ καὶ γιὰ πάντα. Γιὰ πενήντα σχεδὸν χρόνια, ἡ Εὐρώπη ἔχει ἐπιδοθεῖ στὴν οἰκοδόμησιν μιᾶς «κοινότητος δημοκρατικῶν χωρῶν». Καὶ καθὼς ἡ Ἰνδία, ἡ Βραζιλία, ἡ Ν. Ἀφρικὴ καὶ ἡ Κίνα ἀναπτύσσονται οἰκονομικὰ καὶ ζητοῦν νὰ ἐκφραστοῦν πολιτικὰ, τὸ εὐρωπαϊκὸ πείραμα θὰ ἀντιπροσωπεύει τὸ ἐλκυστικὸ πρότυπον γιὰ τὴν μεγιστοποίηση τῆς εὐημερίας τους καὶ κατοχύρωσιν τῆς ἀσφάλειάς τους. Ἐτσι, τὸ πιθανότερον εἶναι νὰ συμμαχήσῃ μὲ τὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση, ἐξέλιξις πού θὰ ὀδηγήσῃ σ' ἕνα νέο «εὐρωπαϊκὸ αἰῶνα». Ἦδη ἡ σφαῖρα ἐπιρροῆς τῆς Εὐρώπης περιλαμβάνει σήμερον (σύμφωνα μὲ τὸν συγγραφέα) οὔτε λίγο οὔτε πολὺ 109 χώρες τῆς ὑψηλῆς καὶ πρόκειται νὰ διευρυνθῇ.

3. «Civil society plays an important role in giving voice to the concerns of the citizens and delivering services that meet people's needs. [...] Civil society increasingly sees Europe as offering a good platform to change policy orientations and society. [...] It is a real chance to get citizens more actively involved in achieving the Union's objectives and to offer them a structured channel for feedback, criticism and protest».

πραγμάτων κυριαρχεί κυρίως στην έκκοσμηκευμένη κοινωνία. Η άποστροφή από την πολιτική, την ιδεολογία και τους θεσμούς επαναφέρει στην επικαιρότητα ζητήματα όπως την αρχή της ζωής, του πόνου και του θανάτου. Και τα δύο, ουσία και ταυτότητα, είναι αναγκαία, και τα δύο μαζί προσφέρουν γνωσιολογικές, συναισθηματικές και ηθικές κατευθύνσεις. Με άλλα λόγια ο πολιτισμός είναι η πηγή, που ορίζει και συγκρατεί όλη την ανθρώπινη συμπεριφορά.

Τι είναι όμως η «Κοινωνία των Πολιτών»; Η Λευκή Βίβλος (White Paper) περιέχει μια σειρά από συστάσεις για την ενίσχυση της δημοκρατίας στην Ευρώπη, την αύξηση της νομιμότητας των θεσμικών οργάνων και το ρόλο των Έκκλησιών και των θρησκευτικών κοινοτήτων.

Ο όρος είναι σχετικά νέος και χρησιμοποιήθηκε στην Ελλάδα ως μετάφραση του αγγλικού όρου «civil society»⁴. Η «Κοινωνία των Πολιτών», εάν και δεν ορίζεται, αποτελεί σίγουρα ένα συμπλήρωμα του Κράτους, διαμέσου των Μη Κυβερνητικών Οργανώσεων (ΜΚΟ), που προσπαθούν να σταθούν απέναντι στα μεγάλα κοινωνικά, οικονομικά, οικολογικά ή άλλα προβλήματα. Το βασικό ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσο οι Έκκλησίες μπορούν να αποτελούν μέρος της «Κοινωνίας των Πολιτών».

Το περιεχόμενο της Κοινωνίας των Πολιτών ορίζεται στην Υποσημείωση 9 της Λευκής Βίβλου ως εξής: «*Η κοινωνία των πολιτών περιλαμβάνει συνδικαλιστικές ενώσεις και οργανώσεις εργοδοτών (“κοινωνικοί έταίροι”), κυβερνητικές οργανώσεις, επαγγελματικά επιμελητήρια, φιλανθρωπικές οργανώσεις, οργανώσεις λαϊκής βάσης, οργανώσεις στις οποίες πολίτες συμμετέχουν υπό ιδιόμορφες καταστάσεις στην τοπική και δημοτική ζωή, εκκλησιαστικές και θρησκευτικές κοινότητες*». Τονίζεται ακόμη ότι «*η κοινωνία των πολιτών διαδραματίζει σημαντικό ρόλο στην προβολή των ανησυχιών του πολίτη και την παροχή των υπηρεσιών που εξυπηρετούν τις ανάγκες του λαού. Οι εκκλησιαστικές και θρησκευτικές κοινότητες θα έμπλακουν πιο ενεργά οι πολίτες στην επίτευξη των στόχων της Ένωσης και να τους προσφερθεί ένα διαρθρωμένο πλαίσιο για αντίδραση, κριτική, διαμαρτυρία*»⁵.

4. Βλ. Επισκόπου Ἀχαΐας Ἀθανασίου, Θέματα σχετικά με τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης, Περιοδικὸ Ἐκκλησία, 6 (2002) 421. Τοῦ ἰδίου, Ἀναζητώντας μιὰ ψυχὴ γιὰ τὴν Εὐρώπη, Περιοδικὸ Τόλμη, 24 (2002) 24-27.

5. Ἡ ἀναφορὰ στὴν Λευκὴ Βίβλο γιὰ τὸ θέμα τῶν θρησκευτικῶν κοινοτήτων ἔχει ὡς ἐξῆς: «*Churches and religious communities have a particular contribution to make*», σελ. 28. Ὁ Πρόεδρος τῆς Ἐπιτροπῆς Romano Prodi ἔκανε εἰδικὴ ἀναφορὰ στὴν παραπάνω θέση σὲ ὁμιλία του στὸ

Στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ Πρόγραμμα «*Δῶστε μὰ ψυχὴ στὴν Εὐρώπη*», ποὺ εἶχε ἀρχίσει μὲ τὸν Πρόεδρο Ντελόρ, καὶ στὶς ἀρχές τοῦ ἔτους ὀλοκληρώθηκε. ᾽Αντὶ αὐτοῦ ὁ ᾽Επίτροπος Jan Figel, σὲ πρόσφατο συνέδριο ποὺ πραγματοποιήθηκε στὶς Βρυξέλλες (3-4.2.2005) πρότεινε τὴν ἐνεργοποίηση ἑνὸς νέου Προγράμματος μὲ τίτλο «*σκέφτομαι τὴν Εὐρώπη*» (Think Europe) μὲ σκοπὸ τὴν ἀναζήτηση τῶν ἀξιῶν τῶν εὐρωπαϊῶν πολιτῶν. Τὸ Πρόγραμμα θὰ ἀρχίσει τὸ 2007 καὶ θὰ ὀλοκληρωθεῖ τὸ 2013. Βλέπουμε πὸση σημασία δίδεται στὶς ἡμέρες μας τὸ θέμα τῶν πολιτῶν στὴν Εὐρώπη!

Μὲ ἄλλα λόγια ἡ «*Κοινωνία τῶν Πολιτῶν*» ἀναφέρεται στὶς ὁμάδες ἢ τοὺς ὀργανισμοὺς ποὺ λειτουργοῦν ἐκτὸς τῶν ἐπίσημων δομῶν καὶ θεσμῶν ἑνὸς Κράτους. Περιλαμβάνουν τοὺς κοινωνικοὺς ἐταίρους, δηλαδὴ τὶς συντεχνίες καὶ τοὺς συνδέσμους ἐργοδοτῶν, τὶς ΜΚΟ ποὺ φέρνουν τοὺς ἀνθρώπους κοντὰ γιὰ ἓνα κοινὸ σκοπὸ, ὅπως εἶναι οἱ περιβαλλοντικὲς ὀργανώσεις, οἱ ὁμάδες προστασίας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, οἱ σύνδεσμοι καταναλωτῶν, οἱ φιλανθρωπικὲς ὀργανώσεις, οἱ ἐκπαιδευτικοὶ ὀργανισμοί, οἱ ὀργανισμοὶ νεολαίας, οἱ οἰκογενειακοὶ ὀργανισμοί, οἱ θρησκευτικὲς κοινότητες καὶ ὄλοι οἱ ὀργανισμοὶ στοὺς ὁποίους συμμετέχουν οἱ πολῖτες σὲ τοπικὸ ἐπίπεδο καὶ σὲ ἐπίπεδο δήμου. Ἡ ἰδέα τῆς κοινωνίας τῶν πολιτῶν, γίνεται ὄλο καὶ πιὸ σημαντικὴ καὶ θεωρεῖται ὅτι εἶναι ἓνας τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἡ Εὐρωπαϊκὴ ᾽Ενωσις μπορεῖ νὰ ἐπανασυνδεθεῖ μὲ τοὺς πολῖτες. Εἶναι εὐστοχη, λοιπόν, ἡ ἀπορία γιὰ τὸ ἔαν καὶ κατὰ πόσο οἱ ᾽Εκκλησίες μποροῦν νὰ ἐνταχθοῦν στὴν «*Κοινωνία τῶν Πολιτῶν*».

Γιὰ τὴν ᾽Εκκλησία ὁμως ἡ «*Κοινωνία τῶν Πολιτῶν*» δὲν τίθεται ὡς πόλος ἀντιπαράθεσης ἢ ὡς κάτι ποὺ ἔχει ἰδιαίτερη σημασία γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὴ δράση τῆς. Ἡ ἴδια συνεχίζει νὰ φροντίζει καὶ νὰ πορεύεται μαζί μὲ τὸν ἄνθρωπο, ἀνεξάρτητα ἢ σὲ συνεργασία μὲ τὴ λειτουργία τῶν ΜΚΟ. Δίδει προτεραιότητα στὸν ἄνθρωπο καὶ στὶς σχέσεις του μὲ τὸ Θεὸ καὶ τοὺς συνανθρώπους βασισμένες σὲ μιὰ «*Κοινωνία τῶν Πιστῶν*», λειτουργοῦσα σωστικά καὶ γιὰ τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο. Ἴσως ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσουμε καὶ τὴν ἰδιαιτερότητα λειτουργίας τῆς ΜΚΟ «*Ἀλληλεγγύη*» τῆς ᾽Εκκλησίας τῆς Ἑλλάδος.

Τὸ περιεχόμενο τῆς ἔννοιας «*Κοινωνία τῶν Πολιτῶν*» θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει μεγάλη σημασία γιὰ τὶς ᾽Εκκλησίας κυρίως ὅταν τίθενται ἐρωτήματα

Μιλάνο τῆς Ἰταλίας. Πρβλ. ἀκόμη καὶ τὴ σχετικὴ ὁμιλία τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου ᾽Αθηνῶν καὶ πάσης Ἑλλάδος Χριστοδούλου πρὸς τοὺς ἔλληνες Εὐρωβουλευτές, στὶς 9.2.2002, Περιοδικὸ ᾽Εκκλησία, 2 (2002) 89-93.

αυτοκριτικής: **Πρώτον**, υπάρχουν κάποιες αξίες στην «*Κοινωνία τῶν Πολιτῶν*» που μπορούν να προστεθούν στις ἤδη υπάρχουσες αξίες τῆς Ἐκκλησίας ἢ καὶ ἀντιστρόφως; **Δεύτερον**, ἡ ὑπαρξη τῆς «*Κοινωνίας τῶν Πολιτῶν*» ἔγινε ἄραγε αιφνίδια στὴν κοινωνία μας ἢ προϋπήρχε; **Τρίτον**, τί εἶναι αὐτὸ πὺν ἀνάγκασε τὴ δημιουργία τῆς καὶ δὲν μπόρεσε νὰ τὸ συμπληρώσει ἡ Ἐκκλησία;⁶

4. Ἡ ἠθική τῆς Εὐρώπης

Μέσα στὴν ἱστορία τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινότητας σίγουρα ἡ ἔννοια τῆς ἠθικῆς δὲν εἶναι ἀπούσα. Ἡ Κοινὴ Ἀγροτικὴ Πολιτικὴ πρόκειται γιὰ μιὰ πρώτη σημαντικὴ ἀπόφαση καὶ ἔχει ὡς στόχο τὸν ἐκμοντερνισμό τῆς ἀγροτικῆς ἀνάπτυξης καὶ τὴν ἀνάπτυξη τῆς υπαίθρου. Ἀσφαλῶς ὑπάρχει καὶ ἡ πλευρὰ τῆς ἀλληλεγγύης. Ἀλληλεγγύη ἀπὸ τὶς πλούσιες ἀγροτικὲς περιοχὲς (π.χ. Γαλλία) πρὸς ἄλλες φτωχότερες. Μεταφορὰ ἐνὸς μεγάλου οἰκονομικοῦ ποσοῦ ἀπὸ τὶς πλούσιες Χῶρες σὲ ἄλλες φτωχότερες (Ἰρλανδία, Πορτογαλλία, Ἑλλάδα). Τὸ κοινωνικὸ εὐρωπαϊκὸ πρωτόκολλο πὺν υἱοθετήθηκε ἀπὸ τὴ Σύνοδο Κορυφῆς τοῦ Maastricht κ.ἄ. Ὑπάρχουν ἠθικὰ στοιχεῖα πὺν μπορεῖ νὰ τὰ ἐντοπίσει κανεὶς σὲ θέματα βιοηθικῆς. Ὅλα αὐτὰ δμως θὰ μποροῦσαν νὰ θεωρηθοῦν ὡς «ψυχία ἠθικῆς» μπροστὰ στὰ μεγάλα καὶ ποικίλα προβλήματα πὺν προβάλλονται στὸ νέο εὐρωπαϊκὸ γίνεσθαι.

Σήμερα ἔχουμε δύο πολὺ σημαντικὰ κείμενα στὴν ἱστορία τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνώσεως: Τὸ **Χάρτη τῶν Θεμελιωδῶν Δικαιωμάτων τῆς Ἐνώσεως** καὶ τὸ **Σχέδιο τῆς Συνθήκης γιὰ τὴ θέσπιση τοῦ Συντάγματος τῆς Εὐρώπης** (δηλαδὴ τὸ **Εὐρωσύνταγμα**, ὅπως τὸ γνωρίζουμε ὅλοι μας). Γιατὶ αὐτὰ τὰ κείμενα εἶναι σημαντικὰ; Πρώτον, διότι ἀποβλέπουν στὴν ἐπαγρύπνηση τῶν πολιτῶν τῆς Εὐρώπης καὶ δεύτερον, διότι ἀποσκοποῦν στὴ διασφάλιση τῆς λειτουργίας τῶν εὐρωπαϊκῶν θεσμικῶν ὀργάνων στὴν Εὐρώπη τῶν 25 κρατῶν-μελῶν, τὴν οἰκονομία, τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν κοινωνία.

6. Βλ. περισσότερα στὸ σχετικὸ Συνέδριο τοῦ Συμβουλίου Εὐρωπαϊκῶν Ἐκκλησιῶν (ΚΕΚ) μὲ γενικὸ θέμα: «*Churches and Civil Society in the Midst of Changes*», Loccum/Γερμανία, 2-4.3.2002 καὶ τὰ Πορίσματα «*Towards a common position of the Churches in Europe describing their role in civil society*». Γιὰ τὴ θέση τῶν Ἐκκλησιῶν στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν βλ. «*Civil Society in the midst of changes. Open discussion of the Church and Society Commission of the Conference of European Churches*», Loccum 22.2.2002. Γ. Πιπεράκη, *Ἡ ἐν Ὁρθοδοξίᾳ Ἠνωμένη Εὐρώπη. Ὁρθόδοξοι ἄγιοι τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης*, ἐκδ. Ἐπτάλοφος, Ἀθήνα 1997.

Ἐὰς δοῦμε μερικὰ χαρακτηριστικὰ τους σὲ σχέση μετὰ τὸ θέμα μας, κυρίως σ' αὐτὸ πού ὀνομάζουμε «νέο εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι».

4.1. Χάρτης Θεμελιωδῶν Δικαιωμάτων τῆς Ἑνώσεως

Μὲ τὴ Συνθήκη τοῦ Maastricht θεσπίσθηκε ἡ Ἑνωσις τῆς Εὐρώπης καὶ κατὰ κάποιον τρόπο καὶ ὁ εὐρωπαῖος πολίτης (citoyenneté européenne)⁷. Γνωρίζουμε, λοιπόν, ὅτι ὁ πολίτης ἔχει δικαιώματα. Ἐπρεπε νὰ ὀρισθοῦν αὐτὰ τὰ δικαιώματα. Τὸ 1997, καὶ μετὰ τὴν ἀναθεωρητικὴν Συνθήκην τοῦ Amsterdam, ἀποφασίσθηκε ἡ σύνταξη μιᾶς Χάρτας γιὰ τὰ δικαιώματα τῶν πολιτῶν, ἡ ὁποία ὀλοκληρώθηκε στὴ Νίκαια, τὸ 2001. Γιὰ τὴ σύνταξιν τῆς Χάρτας αὐτῆς ἐγίναν πολὺτιμες προσπάθειες. Ἡ «Κοινωνία τῶν πολιτῶν» ἔλαβε μέρος στὸ διάλογο αὐτὸ καὶ κατατέθηκαν προτάσεις ἀπὸ μεγάλα δίκτυα ὀργανώσεων ὑπεράσπισης τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, ὀργανώσεις ἀλληλεγγύης ἀπέναντι στοὺς μετανάστες, πρόσφυγες καὶ ὄσων ζητοῦν ἄσυλο.

Ὅλη αὐτὴ ἡ ἐργασία εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὸ ἀνοίγμα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως ἀπέναντι στὴν κοινωνία. Στόχος ἦταν ἡ συγγραφή μιᾶς Χάρτας τῶν δικαιωμάτων τῶν εὐρωπαϊῶν πολιτῶν, τῶν βασικῶν δικαιωμάτων τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως. Δηλαδή ὄλων τῶν ἀνθρώπων πού βρισκονται στὸ γεωγραφικὸ χῶρον τῆς Ἑνώσεως, εἴτε πρόκειται γιὰ τοὺς πολίτες τῆς, εἴτε γιὰ ἐργάτες νόμιμους τοῦ τρίτου κόσμου, εἴτε γιὰ παράνομους ἢ ἀκόμα καὶ αὐτοὺς πού ζητοῦν ἄσυλο.

4.2. Τὸ περιεχόμενον τοῦ Χάρτη

Στὸ Προοίμιον ἀναφέρεται ὅτι: «Οἱ λαοὶ τῆς Εὐρώπης, ἐγκαθιδρύοντας μεταξὺ τους μία διαρκῶς στενότερη ἔνωσις, ἀποφάσισαν νὰ μοιραστοῦν ἓνα εἰρηνικὸ μέλλον θεμελιωμένον στὶς κοινὰς ἀξίες. Ἡ Ἑνωσις, ἔχοντας ἐπίγνωσις τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς κληρονομίᾳς τῆς ἐδράζεται στὶς ἀδιαίρετες καὶ οἰκουμενικὰς ἀξίες τῆς ἀξιοπρέπειας τοῦ ἀνθρώπου, τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἰσότητος καὶ τῆς ἀλληλεγγύης. Ἐρείδεται στὶς ἀρχὰς τῆς δημοκρατίας καὶ τοῦ κράτους δικαίου. Ἡ Ἑνωσις τοποθετεῖ τὸν ἀνθρώπον στὴν καρδιὰ τῆς δράσεως τῆς, καθιερώνοντας τὴν ἰθαγένειαν τῆς Ἑνώσεως καὶ δη-

7. Ἡ Συνθήκη τοῦ Μάαστριχτ προκάλεσε μεγάλους πονοκεφάλους στὶς ἀρχὰς τῆς δεκαετίας τοῦ '90. Οἱ Δανοὶ ἦταν οἱ πρῶτοι πού τὴν ἀπέρριψαν, τὸ 1992, γιὰ νὰ τὴν ἐγκρίνουν ἓναν χρόνον ἀργότερα, ὅταν ἐξαλείφθηκαν ἀπὸ τὸ εὐρὼ καὶ τὴν κοινὴ ἀμυντικὴ πολιτικὴ. Ἀλλὰ καὶ στὴ Γαλλία ἡ ἴδια συνθήκη ἐγκρίθηκε μετὰ πολὺ μικρὴ διαφορά, τῆς τάξεως τοῦ 2%. Ἡ Συνθήκη τῆς Νίκαιας ἀπορρίφθηκε τὸ 2001 ἀπὸ τοὺς Ἴρλανδοὺς, οἱ ὅποιοι τὴν ἐνέκριναν ἓναν χρόνον ἀργότερα, ἀφοῦ προηγήθηκε μεγάλη ἐκστρατεία ὑπὲρ τῶν εὐρωπαϊκῶν θεσμῶν.

μιουργώντας ένα χώρο ελευθερίας, ασφάλειας και δικαιοσύνης».

Μιά πρώτη ανάλυση του παραπάνω κειμένου, βλέπουμε ότι αρχίζει με τη φράση «οί λαοί της Ευρώπης». Αυτό σημαίνει την αναγκαιότητα της (έπαν)ένωσης της Ευρώπης. Μας λέει ακόμη στην πρώτη αυτή φράση ότι ο αντικειμενικός στόχος είναι το ειρηνικό μέλλον κι αυτό το μέλλον βασίζεται σε κοινές αξίες, που περιγράφονται στην επόμενη παράγραφο. Στο κέντρο, «στην καρδιά της δράσης», ο άνθρωπος. Και εδώ αρχίζει η ουσία του θέματος. Ώς τι εκφράζεται ο άνθρωπος; Ώς πρόσωπο ή ως άτομο; Από τα δρώμενα σήμερα των λεγόμενων «ατομικών δικαιωμάτων» καταλαβαίνουμε τι ακριβώς μπορεί να σημαίνει. Πώς μπορεί να λειτουργήσει ο άνθρωπος όταν η οικονομία και ο ανταγωνισμός, όπως θα δούμε στη συνέχεια, υπερέχει όλων των άλλων;

Στην προσπάθεια συγγραφής της Χάρτας υπήρξαν δύσκολες συζητήσεις κυρίως σε ό,τι αφορούσε το θέμα της θρησκευτικής κληρονομιάς: Στην προτελευταία συγγραφή της Χάρτας, ύστερα από την πρόταση της Γερμανίας, το κείμενο μιλούσε για θρησκευτική κληρονομιά («patrimoine religieux»). Η Γαλλία αντέδρασε. Φθάσαμε σε μιὰ κοινή αποδεκτή λύση σημειώνοντας ότι η Ευρώπη έχει «επίγνωση της πνευματικής και ήθικης κληρονομιάς της». Βέβαια πρέπει να υπογραμμίσουμε το γεγονός ότι υπήρξαν σημαντικές γλωσσολογικές διαφορές στο ίδιο κείμενο. Στο γερμανικό κείμενο π.χ. τονίζεται το «geistig-religiösen und sittlichen Erbes», δηλαδή η «πνευματικο-θρησκευτική και ήθικη κληρονομιά» της Ευρώπης. Στα ελληνικά δεν υπάρχει αυτό. Καταλήξαμε στο σημερινό κείμενο που γράφει ότι η Ευρώπη, δηλαδή όλοι εμείς, εμπνεόμαστε «... από την πολιτιστική, τη θρησκευτική και την ανθρωπιστική κληρονομιά, από την οποία αναπτύχθηκαν οι παγκόσμιες αξίες των απαραβάτων και αναφαίρετων δικαιωμάτων του ανθρώπου, της ελευθερίας, της δημοκρατίας, της ισότητας και του κράτους δικαίου».

Έκτος από τον τρόπο με τον οποίο διαχωρίζονται τα πολιτικά δικαιώματα και τα κοινωνικο-οικονομικά δικαιώματα, η Χάρτα δεν είναι και τόσο πρωτότυπη στις ιδέες της: μερικές φορές διαπιστώνει κανείς ότι οι έννοιες δεν αναλύονται σε βάθος, ενώ σε άλλες περιπτώσεις, η Χάρτα πηγαίνει πολύ πιο μακριά από την ευρωπαϊκή Συνέλευση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, που αποτελεί και τον κορμό της: εισάγει π.χ. την έννοια του πολιτισμού, τις αξίες, την ιδιαιτερότητα ανδρών και γυναικών, παρουσιάζει ένα όρισμό «άνοικτό» για την έννοια της οικογένειας, της αξιοπρέπειας και του δικαιώματος στην ακεραιότητα του προσώπου. Κι ασφαλώς όλα αυτά δεν μπορεί να παραμείνουν αδιάφορα από την πλευρά των Έκκλησιών. Η Έκκλησία της Ελλάδος, όπως και άλλες ευρωπαϊκές Έκκλησίες, αντέδρα-

σαν ποικιλοτρόπως στὴν ὅλη αὐτὴ διαδικασία καὶ ἐκφράσανε τὴν ἄποψή τους γιὰ τὴν οἰκογένεια καὶ τὴν μὴ καταδίκη στὶς πρακτικὲς τῶν ἐκτροπῶν καὶ τῆς εὐθανασίας.

4.3. Τὸ νέο εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι

Στὸ Προοίμιο τοῦ Εὐρω-συντάγματος γίνεται ἀναφορὰ καὶ στὶς ἀξίες: *«τὴν ἰσότητα τῶν ἀνθρωπίνων ὄντων, τὴν ἐλευθερία, τὸ σεβασμὸ τοῦ Λόγου»*. Στὸ ἄρθρο 2 σημειώνεται ὅτι: *«Ἡ Ἐνωση βασιίζεται στὶς ἀξίες τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, τῆς ἐλευθερίας, τῆς δημοκρατίας, τῆς ἰσότητας, τοῦ κράτους δικαίου, καθὼς καὶ τοῦ σεβασμοῦ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων. Οἱ ἀξίες αὐτὲς εἶναι κοινὲς στὰ κράτη μέλη, σὲ μὴ κοινωνία πλουραλιστικῆ, ἀνοχῆς, δικαιοσύνης, ἀλληλεγγύης καὶ ἀπαγόρευσης τῶν διακρίσεων»*. Στὴ συνέχεια περιγράφονται οἱ ἀξίες ποὺ ἀναλύονται σὲ περισσότερα Κεφάλαια: ἰσότητα, ἀλληλεγγύη, δικαιώματα τῶν πολιτῶν, δικαιοσύνη.

Ἐκτὸς τῶν παραπάνω εὐστοχα θὰ μπορούσε νὰ ρωτήσῃ κανεὶς: ἐὰν αὐτὴ εἶναι ἡ εὐαισθησία τῶν κειμένων τότε πῶς θὰ δώσουμε σῶμα καὶ περιεχόμενο στὴν προσπάθεια αὐτή, καὶ ποιὸς θὰ ἐγγυηθεῖ τὴν ἐπιτυχία τῆς; Αὐτὸ προϋποθέτει δύο πράγματα: Ἐκτὸς τῆς μίας, ὅπως εἶναι φυσικό, ὑπάρχει ἓνα πολιτικὸ ἐρώτημα: Ἡ Ἐνωση ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ὀδηγήσῃ τὰ κράτη μέλη σὲ μὴ κοινὴ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ; Τὸ δεύτερο ἐρώτημα ἀφορᾷ τὴν πολιτικὴ οἰκονομία καὶ τὴν κοινωνικὴ πολιτικὴ τῆς Ἐνωσης: Μὲ ἄλλα λόγια ποιοὶ εἶναι τὸ κοινωνικὸ μοντέλο τῆς Εὐρώπης γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν τυχῶν πιέσεων τῆς παγκοσμιοποίησης; Σὲ ὅτι ἀφορᾷ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ: ποιά εἶναι ἡ κοινὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, ποιά εἶναι ἡ κοινὴ πολιτικὴ συνεργασίας, ποιά εἶναι ἡ ἀμυντικὴ πολιτικὴ;

Λαμβάνοντας ὑπόψη τὸν πληθυντικὸ χαρακτῆρα τῶν κοινωνιῶν, τόσο στὶς κοινωνικο-οικονομικὲς σχέσεις ὅσο καὶ στὶς ἀνθρώπινες σχέσεις, πνευματικὲς καὶ θρησκευτικὲς, πῶς ὀρίζονται τὰ παραπάνω κοινὰ πολιτικὰ στοιχεῖα σὲ σχέση μὲ τίς ἀναφερόμενες ἀξίες; Ἀσφαλῶς καὶ δὲν ὑποτιμᾶται ἡ τεράστια δυσκολία συγκερασμοῦ ἀντιλήψεων, ἐνδιαφερόντων καὶ συμφερόντων καὶ ὅσων ἐπιτεύχθηκαν μέχρι σήμερα. Μένει ὁμως ἓνα οὐσιώδες: ὁ πνευματικὸς προσανατολισμὸς τῆς Εὐρώπης.

Στὴν ὅλη τὴν προσπάθεια τοῦ ὑπο ἐπεξεργασία εὐρωπαϊκοῦ Συντάγματος δὲν ζητήθηκε νὰ τεθεῖ στὸ Προοίμιο ἡ ἐπίκληση τῆς Ἁγίας Τριάδος, κατὰ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος ἢ κάποια ἀνάλογη ἀναφορὰ κατὰ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἰρλανδίας ἢ τῆς Ἀμερικῆς. Ἐκτὸς τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος ζητήθηκε ὁμως, καὶ μάλιστα κατὰ τὸν πιὸ ἐπίσημο τρόπο, νὰ εἶναι ἓνα Σύνταγμα δίκαιο ὅσον ἀφορᾷ τὴν Ἱστορία καὶ τὸν Πολιτισμὸ τῆς Εὐρώπης καὶ

νά δημιουργηῖ ἓνα πλαίσιο, μέσα στοῦ ὁποῖο νά διασφαλίξεται καί στοῦ μέλλον ἡ καθαρή παρουσία ὄλων ἐκείνων τῶν γνωρισμάτων τῆς ταυτότητας τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν, τὰ ὁποῖα φέρουν εὐκρινῶς τὴ σφραγίδα τοῦ Εὐαγγελίου⁸. Δυστυχῶς ὁμως, στοῦ σχέδιο ἐξοστρακίζεται, ὄχι μόνον ὁ Θεός, ἀλλὰ καί ὁ Χριστιανισμός. «Τὸ Σύνταγμα τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης σφραγίζεται εἰς τὸ Προοίμιόν του διὰ τῆς ἀδυναμίας τῆς Εὐρώπης ἵνα ἀρθρώσῃ τὴν πίστιν της...», ἔλεγε ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, στοῦ Ἀνακοινωθέν τῆς 17.6.2003, «περὶ τοῦ νέου εὐρωπαϊκοῦ Συντάγματος». Τὸ σχέδιο τῆς συνταγματικῆς Συνθήκης οὐδεμία ἀναφορὰ κάνει στοῦ Χριστιανισμοῦ καί τίς χριστιανικῆς ρίζες τῆς Εὐρώπης. Οἱ συντάκτες τοῦ κειμένου αὐτοῦ πρέπει ἐν πρώτοις νά ἦταν ἀνιστόρητοι, ἀφοῦ δείχνουν νά τὸ ἀγνοοῦν, πού γιὰ πολλοὺς ἱστορικοὺς Βυζαντινολόγους, Ἑλληνας καί Ξένους, εἶναι κοινοτοπία: Ἡ Εὐρώπη (ἡ Ἐνωμένη Εὐρώπη τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων) καί ὁ πολιτισμὸς τῆς στηρίχθηκε στοῦ ρωμαϊκοῦ Κράτος (πού θά ἐκχριστιανιστεῖ βαθμηδόν), τὸν ἑλληνικὸ πολιτισμὸ (ἑλληνορωμαϊκὸ) καί τὸν Χριστιανισμὸ. Εἶναι ἀδύνατο, συνεπῶς, καί ἀδιανόητο συνάμα, νά μιλᾷ κανεὶς γιὰ Εὐρώπη, χωρὶς νά μνημονεύει τὰ τρία αὐτὰ θεμέλιά της.

4.4. Θεός καί Εὐρωπαϊκὸ Σύνταγμα

Τὸ Σύνταγμα συντάχθηκε *in absentia Dei*, παρὰ τὴν ἐμμονὴ νά ὀνομασθεῖ ὁ Θεός στοῦ Σύνταγμα, μέσα ἀπὸ τίς προσπάθειες τόσο τοῦ ἴδιου τοῦ προκαθημένου τῆς ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καί τῶν Πολωνῶν ἐπισκόπων.

Ἴσως θά πρέπει νά ἀναρωτηθοῦμε ὡς πρὸς τὴν οὐσία μιᾶς παρόμοιας πρότασης καί ὡς πρὸς τὴν θέση, γιὰ τὴν ὁποία προσωπικὰ ἔχω πεισθεῖ, ὅτι μιὰ θετικὴ ἀπάντηση στοῦ παραπάνω αἴτημα θά ἦταν μεγάλο λάθος. Οὐσιαστικὰ ἐπρόκειτο νά ὀνομασθεῖ ὁ «Θεός» στοῦ κείμενο ὡς ἡ βάση τῶν ἀξιῶν, ὅπως τὸ ἐξηγοῦσε στὴν πρώτη Διακήρυξή της ἡ COMECE (Commission des Episcopats de la Communauté Européenne, 21.05.02), καί ζητοῦσε «νά ἀναγνωρισθεῖ τὸ σύνολο τῶν πηγῶν ἀπὸ τίς ὁποῖες οἱ πολῖτες μιλοῦν γιὰ τίς ἀξίες τους». Ὡς παράδειγμα ἔφεραν τὸ Προοίμιο τοῦ Συντάγματος τῆς Πολωνίας, στοῦ ὁποῖο ἀναφέρεται «τόσο σέ ὄσους πιστεύουν στοῦ Θεοῦ, ὡς τὴν πηγὴ τῆς ἀλήθειας, τῆς δικαιοσύνης, τοῦ καλοῦ καί τοῦ ὁμορφου, ὅσο καί σέ αὐτοὺς πού δὲν μοιράζονται αὐτὴ τὴν πίστη ἀλλὰ σέβονται τίς πανανθρώπινες ἀξίες πού προέρχονται ἀπὸ ἄλλες πηγές». Τὸ πειστήριο αὐτῆς τῆς

8. Βλ. Κ. Ζορμπά, Εὐρώπη - Θρησκεία - Πολιτισμὸς, ἐκδ. Ἀποστολικὴ Διακονία, Ἀθήνα 2003, σελ. 8.

πρότασης ἦταν ὅτι οἱ Ἐκκλησίες ποὺ προέρχονταν ἀπὸ τὶς πρώην κομμουνιστικὲς Χῶρες, ἡ θρησκεία καὶ ἡ πίστη στὸν Θεό, ἐπέτρεψαν στοὺς πολίτες νὰ ἀμυνθοῦν ἀπέναντι στὸν κομμουνισμό, καὶ ὅτι τελικὰ, ὁ Θεὸς ἐνήργησε ὡς «ἀντίδοτο» στὸν ὀλοκληρωτισμό.

Κανεὶς δὲν ἀμφισβητεῖ τὴν λογικὴ αὐτῆς τῆς πρότασης. Ἀλλὰ δὲν μᾶς βοηθᾶ νὰ ἀπαντήσουμε ὅτι μιὰ ἀναφορὰ στὸ Θεὸ δὲν θὰ ἦταν ἓνα σημαντικό λάθος. Γιατί ἀλήθεια θὰ ἦταν λάθος; Κατὰ τὴν ταπεινὴ μας ἄποψη οἱ λόγοι εἶναι οἱ ἑξῆς:

– Πρέπει νὰ λάβουμε σοβαρὰ ὑπόψη μας ὅτι ζοῦμε σὲ μιὰ πλουραλιστικὴ Εὐρώπη. Ὅποιοι καὶ ἂν εἶναι οἱ ὄροι ποὺ χρησιμοποιοῦνται, πρέπει νὰ ποῦμε ὅτι ἐμεῖς οἱ Χριστιανοὶ θὰ εἴμαστε πάντοτε προνομιούχοι ὄχι γιατί θὰ ἀναγράφεται ὁ ὄρος Θεὸς ἀλλὰ γιατί πιστεύουμε στὸ Θεό!

– Λένε ὅτι ἡ ἀναφορὰ στὸ Θεὸ ἐγγυᾶται μιὰ σταθερὴ βάση στὶς ἀξίες μέσα στὴν κοινωνία. Ἡ ἐμπειρία ὁμως δείχνει ὅτι, οἱ κοινωνίες τῶν κρατῶν ὅπου τὸ Σύνταγμα κάνει ἀναφορὰ στὸ Θεό, δὲν εἶναι πλέον ἠθικὲς –μὲ τὴν ἔννοια τοῦ morale–, σὲ ὅτι ἀφορᾶ τὶς εὐαγγελικὲς ἀξίες. Ἐνα παράδειγμα: Οἱ Πολωνοὶ ἐπιμένουν πολὺ στὶς οἰκογενειακὲς ἀξίες στὴν κοινωνία, ἀξίες καθαρὰ χριστιανικὲς. Διαπιστώνουμε ὁμως τὰ ἑξῆς: Ὁ μέσος ὄρος τῶν γεννήσεων στὴν Πολωνία, μιὰ Χώρα καθαρὰ καθολικὴ, ἀνέρχεται στὸ ποσοτὸ τῶν 1,1% (ὁ μέσος ὄρος γιὰ τὴ διαιώνιση τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους πρέπει νὰ εἶναι περίπου στὸ 2,1%), ἐνῶ στὴ Γαλλία, μιὰ Χώρα καθαρὰ λαϊκὴ –*rays laïque*– ἀνέρχεται στὸ 1,9%. Ὅποιοι καὶ ἂν εἶναι οἱ λόγοι γιὰ τὴν ποσοτικὴ αὐτὴ διαφορά, καὶ εἶναι πάρα πολλοί, αὐτοδικαίως θὰ μποροῦσε νὰ ρωτηθεῖ κανεὶς γιὰ ποιά ἀπὸ τὶς δύο Χῶρες ἡ οἰκογένεια παίζει σημαντικό ρόλο! Τὸ ἴδιο μήπως πρέπει νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα;

– Δὲν πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει τὸ γεγονὸς ὅτι, ἀπὸ τὴν 11 Σεπτεμβρίου 2001, ποὺ εἶναι ἓνα πολιτικὸ γεγονὸς, τόσο στὴν Ἀμερικὴ ὅσο καὶ στὶς ἰσλαμικὲς περιοχὲς, ἡ Al Quaeda, θὰ μᾶς ὑπενθυμίζει πάντοτε ὅτι στὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ φτάνουμε δυστυχῶς στὰ ἄκρα, στὴ βία καὶ στὸ φονταμενταλισμό.

– Τέλος, ὑπάρχει μιὰ πολὺ σημαντικὴ θεολογικὴ ἐρώτηση. Ὑπάρχει μιὰ ἐμμονὴ σὲ ὅλα σχεδὸν τὰ ἐκκλησιαστικὰ κείμενα ἢ ἀναφορὰ ὅτι χωρὶς τὸν Θεὸ δὲν ὑπάρχει καμία ἐλπίδα, ἄρα οὔτε καὶ ἀληθινὴ ἠθικὴ. Ἐὰν αὐτὸ εἶναι ἀληθές, τότε, ὅλοι μας στὴν Εὐρώπη, ἔχουμε καταδικασθεῖ στὴν ἀπελπισία, στὴν ἠθικὴ ἀκολασία καὶ στὴ βία. Ἐὰν αὐτοπροσδιορίζομαστε ὁμως ὡς μιὰ κοινωνία πιστῶν στὸ Θεὸ δὲν πρέπει νὰ πιστέψουμε στὴ δύναμη τοῦ διαλόγου, γιὰ νὰ οἰκοδομήσουμε μαζὶ μιὰ καλύτερη κοινωνία;⁹

9. Τὰ τελευταῖα ἀποτελέσματα τῶν δημοψηφισμάτων στὴ Γαλλία καὶ τὴν Ὁλλανδία δη-

Ἐκεῖνο πού θεωροῦμε κέρδος ἀπό τήν ὄλη συζήτηση δέν εἶναι οἱ ὅποιες οἰμωγές γιά τήν ἐπιχειρούμενη συνταγματική... θεοκτονία! Ὁ Θεός δέν κάθεται σάν διακονιάρης στό κατώφλι τῆς Εὐρώπης, ζητώντας ἄσυλο. Κτυπᾶ ὁμως τήν πόρτα τῆς ψυχῆς μας. Τό κλείσιμο τῆς πόρτας μας θεωρεῖται μᾶλλον ἡ δική μας αὐτοκτονία, παρὰ ἡ... θεοκτονία¹⁰. Ἐπομένως, καθῆκον μας εἶναι νά ἀκολουθήσουμε τή συμβουλή γιά ἐπαναγωγή εἰς βάθος «ἐπανάγαγε εἰς τό βάθος...» (Λουκ., 5:4) καί στόν αὐτοέλεγχο. Ἐκεῖ, ὅπου ὑπάρχουν οἱ ἀπαντήσεις γιά τά λάθη καί τίς παραλείψεις μας, πού συνέβαλαν ἀκριβῶς στήν ἀποδυνάμωση τῆς πίστεως, καί ἐκφράζονται καί στό σχέδιο τοῦ Συντάγματος γιά τό ὅποιο φέρουμε εὐθύνη καί ἐμεῖς οἱ ἴδιοι.

4.5. Χριστιανικές ἀξίες καί Εὐρωσύνταγμα

Ἡ ἀναφορὰ στίς χριστιανικές ἀξίες πού ζητήθηκε ἀπό τίς περισσότερες Ἐκκλησίες, ὅπως καί ἀπό πολλές κυβερνήσεις (Πολωνία, Ἰσπανία, Ἰταλία, Ἰρλανδία) ἀξιολογεῖται διαφορετικά.

– Πρῶτον, γιατί οἱ ἴδιες οἱ Ἐκκλησίες μᾶς ὑπενθυμίζουν μιὰ ἱστορική πραγματικότητα, ὅτι ὁ Χριστιανισμός ἀποτελεῖ τόν πυλώνα τῆς Εὐρώπης. Τό νά μὴν τό ἀναγνωρίζει κανεῖς ἀναδεικνύει ἀσέβια καί μῖσος πρὸς τήν ἱστορία του.

– Δεύτερον, δέν μποροῦμε νά ἀγνοήσουμε ὅτι τόσο οἱ χριστιανικές ἀξίες ὅσο καί αὐτές τοῦ δικαίου ἔχουν τίς ρίζες τους στήν Ἑλλάδα καί τό ρωμαϊκό δίκαιο¹¹.

– Τρίτον, δέν μποροῦμε νά ἀγνοήσουμε τό γεγονός ὅτι ζοῦμε σέ πλουραλιστικές δημοκρατικές κοινωνίες (π.χ. ποιόν Θεό θά ἐννοοῦσαμε στό Εὐρωσύνταγμα) οἱ ὅποιες ἀντιπαραβάλλονται μέ δραματικό τρόπο στήν

μιουργοῦν νέες ἐξελίξεις γιά το μέλλον τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐνωσης καί ἐπιβεβαιώνουν τά παραπάνω ἐρωτήματα. Εἶναι φανερό ὅτι οἱ Εὐρωπαῖοι ψηφοφόροι δέν ψήφισαν «ὑπερ» ἢ «κατὰ» τοῦ Εὐρωσυντάγματος ὅσο γιά τίς κοινωνικές ἀγωνίες πού ὁ μὲν Γάλλος, βλέπει τή θέση ἐργασίας του νά μετακομίζει πρὸς ἀνατολὰς καί ὁ Ὁλλανδός πού δέν ἐπιθυμεῖ «νά πληρώνει μέ τοὺς φόρους του τοὺς Πολωνοὺς ἀγρότες». Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Μακαριωτάτου Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος κ. Χριστοδοῦλου ἦταν καί πάλι προφητικές. Βλ. www.archdiocese.gr/greknews/elefault.asp?id==55.

10. Περιοδικό *Διάλογοι Καταλλαγῆς*, 69 (2003) 679-680.

11. Βλ. περισσότερα Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καί πάσης Ἑλλάδος Χριστοδοῦλου, *Ριζώματα χαρᾶς καί ἐλπίδας. Ὁ λόγος καί ὁ ρόλος τῆς Ὁρθοδοξίας στήν Ἐνωμένη Εὐρώπη*, ἐκδ. Κλάδος Ἐκδόσεων Ἐπικοινωνιακῆς καί Μορφωτικῆς Ὑπηρεσίας τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα 2001, σελ. 39. *Ριζώματα χαρᾶς καί ἐλπίδας...*, ὅπ. παρ., σελ. 36-38. Περιοδικό *Ἐκκλησία*, 8-9 (2005) 570.

ἐρώτηση τῆς κοινῆς βάσης τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς κοινωνίας καὶ τῆς ἠθικῆς. Διαπιστώνουμε ὅτι οἱ εὐρωπαϊκὲς δημοκρατίες ἔχουν ὄλο καὶ περισσότερο ἐγκαταλείπει τὶς βασικὲς ἀρχές πού ἔχουν κληρονομήσει καὶ παραμένουν μεροληπτικὰ χριστιανικὲς μὲ ἓνα λανθάνοντα τρόπο. Τὸ κράτος δικαίου, μοντέρνο καὶ φιλελεύθερο, δὲν μπορεῖ πλέον ἀπὸ μόνο του νὰ ἐγγυηθεῖ αὐτὲς τὶς ἀρχές σὲ ἓνα γενικὸ διάλογο γιὰ τὶς ἀξίες. Οἱ Ἐκκλησίες εἶναι ὑποχρεωμένες νὰ πάρουν μέρος στὴ γενικὴ συζήτηση, μαζὶ μὲ τὰ διαφορετικὰ φιλοσοφικὰ καὶ πνευματικὰ κινήματα, εἰδικὰ μὲ τὶς ἄλλες χριστιανικὲς Ἐκκλησίες καὶ τὶς μὴ χριστιανικὲς θρησκείες¹².

4.6. Οἱ Ἐκκλησίες καὶ τὸ ἄρθρο I-52 τοῦ Εὐρωσυντάγματος

Πρέπει νὰ δοῦμε ὅμως καὶ αὐτὴ τὴ νέα διάσταση πού προσδιορίζεται σαφέστατα μὲ τὸ ἄρθρο I-52, πού ἀφορᾷ ἅμεσα τὶς ἴδιες τὶς Ἐκκλησίες. Τὸ ἄρθρο αὐτὸ περιγράφει τὸ καθεστῶς τῶν ἐκκλησιῶν καὶ τῶν μὴ ὁμολογιακῶν ἐνώσεων καὶ ἀναφέρει:

«1. Ἡ Ἐνωση σέβεται καὶ δὲν θίγει τὸ καθεστῶς πού ἔχουν σύμφωνα μὲ τὸ ἔθνικὸ δίκαιο οἱ Ἐκκλησίες καὶ οἱ θρησκευτικὲς ἐνώσεις ἢ κοινότητες στὰ κράτη μέλη.

»2. Ἡ Ἐνωση σέβεται ἐπίσης τὸ καθεστῶς πού ἔχουν σύμφωνα μὲ τὸ ἔθνικὸ δίκαιο οἱ φιλοσοφικὲς καὶ μὴ ὁμολογιακὲς ὀργανώσεις.

»3. Ἡ Ἐνωση διατηρεῖ ἀνοιχτό, διαφανῆ καὶ τακτικὸ διάλογο μὲ τὶς ἐκκλησίες καὶ τὶς ὀργανώσεις αὐτὲς, ἀναγνωρίζοντας τὴν ἰδιαίτερη ταυτότητα καὶ συμβολὴ τῆς».

Τὸ ἄρθρο αὐτὸ βρίσκεται στὸ Κεφάλαιο VI μὲ τὸν τίτλο: «Ὁ δημοκρατικὸς βίος τῆς Ἐνωσης». Στὴν ἀρχὴ θέτει τὴ βάση τῶν δημοκρατικῶν συστημάτων καὶ ἀμέσως μετὰ εἰσάγει ἓνα ἄρθρο γιὰ τὴ συμμετοχικὴ δημοκρατία. Μεταξὺ ἄλλων, σημειώνει, ὅτι «τὰ θεσμικὰ ὄργανα διατηροῦν ἀνοιχτό, διαφανῆ καὶ τακτικὸ διάλογο μὲ τὶς ἀντιπροσωπευτικὲς ἐνώσεις καὶ τὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν». (Ἄρθρο 47,2). Βλέπουμε ὅτι τὸ ἄρθρο 52,3 εἶναι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο μὲ τὸ ἄρθρο 47.

Γιατί τὸ ἄρθρο 52 εἶναι σημαντικὸ γιὰ τὶς Ἐκκλησίες;

– Οἱ Ἐκκλησίες, γιὰ τὸ νομοθέτη, ἀποτελοῦν, ὅπως ἔχουμε ἤδη ἀναφέρει, μέρος τῆς «Κοινωνίας τῶν Πολιτῶν». Ἄρα συμμετέχουν αὐτομάτως στὸν διάλογο σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο I-47. Γιατί ἐπανέρχεται τὸ θέμα τοῦ διαλόγου στὸ ἄρθρο 52; Πιστεύουμε γιὰ δύο λόγους: 1) Γιατί ὑπάρχουν ὁμά-

12. Cardinal Miloslav Vlk, Discours de conclusion du neuvième symposium du Conseil des Conférences épiscopales européennes (Rome 1996).

δες, οί όποίες δέν έπιθυμοϋν νά έχουν ένα παρόμοιο διάλογο μέ τις Έκκλησίες. Είναι λοιπόν αναγκαίο νά ύπάρχει ή ύπογράμμιση αυτή. 2) Μέ όσα αναγράφονται στο άρθρο I-52: Οί Έκκλησίες, οί θρησκείες και οί φιλοσοφικές και μη όμολογιακές όργανώσεις μποροϋν νά συμβάλλουν θετικά στο διάλογο, κι αυτό γιατί οί Έκκλησίες έχουν μία πολύ συγκεκριμένη και όλιστική εικόνα για τόν άνθρωπο και την κοινωνία.

– Οί Έκκλησίες αποτελοϋνται από μεγάλες πληθυσμιακές όμάδες, μερικές φορές και τό σύνολο τοϋ ίδιου τοϋ πληθυσμοϋ. Είναι φυσικό, από δημοκρατικής πλευράς, νά είσακουσθοϋν.

– Τί σημαίνει όμως ή φράση: «*Η Ένωση σέβεται και δέν τίγει τό καθεστώς που έχουν σύμφωνα μέ τό έθνικό δίκαιο οί Έκκλησίες...*»; Αυτό διασφαλίζει τό ύπάρχον έθνικό δίκαιο όταν οί Έκκλησίες τίγουν τό δικαίωμα της θρησκευτικής έλευθερίας, που τόσο έντεχνα ύποστηρίζετε από την Εϋρωπαϊκή Ένωση;

Σέ ό,τι αφορά την Ελλάδα τό άρθρο 13 τοϋ έλληνικού Συντάγματος επιβάλλει τόν απόλυτο σεβασμό της θρησκευτικής έλευθερίας και ισότητας όλων τών πολιτών, όρθοδόξων και μή, τόσο άτομικά όσο και μέσω τών θρησκευτικών και μη όμολογιακών ένώσεών τους (Έκκλησιών, κοινοτήτων κ.ά.). Η πλήρης έφαρμογή της **θρησκευτικής έλευθερίας** καλύπτει μία κρίσιμη σειρά θεμάτων όπως τή θρησκευτική οϋδετερότητα τοϋ Κράτους, την ίδρυση ναών και εκκλησιών οϊκών από μη όρθοδόξους, τό περιεχόμενο τοϋ αναλυτικοϋ προγράμματος στη θρησκευτική εκπαίδευση, την αντιμετώπιση τοϋ φαινομένου τοϋ προσηλυτισμοϋ κ.ά. Υπάρχει διαφορά μεταξύ της θρησκευτικής ισότητας τών ατόμων και της ισότητας τών θρησκευτικών κοινοτήτων; Στο πεδίο της θρησκευτικής ισότητας πρέπει νά γίνει μία βασική διάκριση ανάμεσα στη μεταχείριση τών ατόμων ως θρησκευτικών όντοτήτων. Η θρησκευτική ισότητα σε άτομικό επίπεδο είναι απόλυτα επιβεβλημένη χωρίς περιθώρια πολιτικών επιλογών. Στο επίπεδο όμως της συλλογικής θρησκευτικής ισότητας πρέπει νά γίνει μία βασική πολιτική και κοινωνική επιλογή για τό άν ή θρησκευτική ισότητα μεταξύ Έκκλησιών ή θρησκευτικών όμάδων και κοινοτήτων θα επιβληθεί στο ύψηλότερο δυνατό, στο χαμηλότερο δυνατό ή σε ένα ενδιάμεσο επίπεδο¹³;

Βρισκόμαστε ένώπιον μιās νέας στροφής της εϋρωπαϊκής ιστορίας. Οί προκλήσεις για τις Έκκλησίες δέν βρίσκονται οϋτε στο προοίμιο, οϋτε στο άρθρο 52. Έάν αναφερθήκαμε ήταν για νά δείξουμε ότι πολύ ένέργεια δαπανήθηκε για τό τίποτε. Οί άληθινές έρωτήσεις πρέπει νά επικεντρώνονται

13. Βλ. Έ. Βενιζέλος, Έφημερίδα Έλευθεροτυπία, 6.3.2005.

στὸ «*solidaritatus interna et externa*» τῆς Ἑνώσεως καὶ στὴν πολιτικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ εὐαγγελικοῦ μηνύματος ὅπως ποιὸ εἶναι τὸ μέλλον τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων, ποιές εἶναι οἱ πολιτικὲς ἐνάντια στὴν φτώχεια, τὴν μετανάστευση καὶ τὸ ἄσυλο, τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, τίς σχέσεις συνεργασίας μὲ τίς Χῶρες τοῦ Νότου, τίς βασικὲς ἀρχές πού θά πρέπει νὰ διακρίνουν τὴν ἐξωτερικὴ καὶ τὴν ἀμυντικὴ πολιτικὴ τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἑνώσεως. Ἔς δοῦμε μερικὰ παραδείγματα.

4.7. Μετανάστευση καὶ θρησκευτικότητα

Ἡ γηραιὰ ἡπειρος βρίσκεται σήμερα ἀντιμέτωπη μὲ τὰ ἑκατομμύρια τῶν πολιτῶν, μετανάστες πρώτης ἢ δεύτερης γενιᾶς, πού ἀπέκτησαν τὴν ὑπηκοότητα μιᾶς εὐρωπαϊκῆς Χώρας, ἀλλὰ εἶναι μουσουλμάνοι στὸ θρήσκευμα. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ τὸ Ἰσλάμ καθίσταται πλέον εὐρωπαϊκὴ θρησκεία. Τὸ ἀνακύπτον πρόβλημα εἶναι αὐτὸ τῆς θρησκευτικῆς ἐνσωμάτωσης στὶς ἀντίστοιχες κοινωνίες. Ἀκόμη καὶ σὲ χῶρες πλήρους χωρισμοῦ κράτους-ἐκκλησίας, ὑπάρχει ἀπουσία κρατικῆς ἀρωγῆς πολιτιστικῆς ἐνσωμάτωσης ὅπως εἶναι αὐτὸς τῆς θρησκείας. Π.χ. ἡ ἀπουσία τόπων λατρείας. Πράγμα ἐπικίνδυνο, καθὼς προστίθεται τὸ γεγονός ὅτι οἱ μουσουλμάνοι εὐρωπαῖοι πολῖτες ἀνήκουν σὲ χαμηλὰ κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Ἀκόμη, ἡ «θρησκευτικὴ γκετοποίηση» καθιστᾶ ἐξαιρετικὰ δυσκολότερη ὑπόθεση τὴν ἀναζήτηση τῆς διαμόρφωσης ἐνός «εὐρωπαϊκοῦ Ἰσλάμ», μιᾶς θρησκείας συμβατῆς μὲ τίς θεμελιώδεις εὐρωπαϊκὲς ἀντιλήψεις τῶν ἀνθρώπινων δικαιωμάτων καὶ ἀξιών¹⁴. Καὶ τὸ θέμα αὐτὸ εἶναι ἀρκετὸ σοβαρὸ, διότι μὲ πρόσφατη Ἑκθεση, ἐπιβεβαιώνεται αὐτὸ τὸ ὅποιο τονίζαμε πάντοτε, ὅτι δηλαδὴ δὲν συμφέρει π.χ. στὴν ἴδια τὴν Τουρκία ἢ εἰσοδὸς τῆς στὴν εὐρωπαϊκὴ οἰκογένεια¹⁵. Ὅπως βέβαια καὶ ἡ πρόσφατη ἔκθεση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς κατὰ τοῦ Ρατσισμοῦ καὶ τῶν Διακρίσεων τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης γιὰ τὸ μάθημα τῶν Θρησκευτικῶν καὶ τὴν κατάργηση τῆς ἀναγραφῆς τοῦ θρησκεύματος στὶς ταυτότητες.

Σὲ καμία ἄλλη εὐνομούμενη εὐρωπαϊκὴ Πολιτεία δὲν θά μπορούσαν νὰ συμβαίνουν αὐτὰ καὶ τόσα ἄλλα, πού καταταυραννοῦν τὸ Πατριαρχεῖο, τὴν Ὁμογένεια ἀλλὰ καὶ τοὺς πολῖτες. Καὶ καθὼς συμβαίνουν ὅλα αὐτὰ θά πρέπει νὰ θυμηθοῦμε τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία καὶ εἰδικὰ τὸν Μαρτίνο Λούθηρο, στὰ δύσκολα χρόνια 1528-1529, ὅταν οἱ Ὀθωμανοὶ Τοῦρκοι εἶχαν

14. Ἐφημερίδα *Ἡ Καθημερινή* 20.2.2005, σελ. 13.

15. Βλ. σχετικὰ καὶ τὴν Ἑκκλήση γιὰ τὴ διαφύλαξη τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ταυτότητας, Περιοδικὸ *Εὐθύνη*, 396 (2004) 615-617.

προελάσει θριαμβευτικά προς την Κεντρική Ευρώπη και (στις 27.9.1529 και αργότερα το 1683) είχαν φθάσει προ των πυλών της Βιέννης. Με τὸ φόβο και τὸν τρόμο τοῦ δυτικοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος βλέπει γιὰ πρώτη φορὰ τὸσον ἀπειλητικά μπροστά του τὸ σπαθί και τὴ φωτιά τοῦ Ἰσλάμ, ὁ Λούθηρος θέτει σειρά σοβαρῶν προβλημάτων και προσπαθεῖ νὰ δώσει θεολογικές προσεγγίσεις. Κάνει, λοιπόν, τὴν ἐρώτηση, πὸν φαίνεται ὑποθετική: Τί θὰ πράξω, ἐὰν κινήσουν δύο τουρκικοὶ στρατοὶ ἐναντίον ἀλλήλων, ἕνας πὸν ὀνομάζεται μωαμεθανικός (mohametisch) και ἕνας πὸν αὐτοαποκαλεῖται χριστιανικός; Θὰ πάω, λέγει, τὸ μέρος τοῦ πρώτου! Γιατί; Ἐπειδὴ οἱ Τοῦρκοι εἶναι ὅ,τι εἶναι, γιατί ἀγνοοῦν τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ, ἐνῶ «unsere christlichen Turken» – οἱ δικοὶ μας χριστιανοὶ Τοῦρκοι– και τὸ λόγο τοῦ Θεοῦ γνωρίζουν και ἱεροκήρυκες ἔχουν, ἀλλὰ «ντροπιάζουν τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ, καθὼς παινεύονται ὡς Χριστιανοὶ και ὁμως εἶναι ἄθλιοι Τοῦρκοι»¹⁶, ἀφοῦ ἄνοιξαν, θὰ ἔλεγε και σήμερα, στίς 17 Δεκεμβρίου 2004 διάπλατα στὴν πόρτα στὴν Τουρκία!

4.8. Ὁρθοδοξία και Εὐρώπη

Ἡ Ὁρθοδοξία και ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος δὲν σιώπησε ἐνώπιον ὄλων τῶν παραπάνω προκλήσεων. Τὸ ἄρθρο 52 ἀνοίγει ἐπίσημα και θεσμικά πλέον τὴν πόρτα τῆς συμμετοχῆς τῆς στὸν πολιτικὸν διάλογο γιὰ ὄλα τὰ μεγάλα εὐρωπαϊκά θέματα. Και γιὰ νὰ εἶναι ἡ συμμετοχή τῆς ἀποτελεσματική και καρποφόρα ὑπάρχουν μερικὲς προϋποθέσεις:

Πρῶτα ἀπ' ὄλα οἱ πιστοὶ εἶμαστε και πολῖτες. Και ὅπως ὁ κάθε πολίτης, συμμετέχουμε κι ἐμεῖς ὑπεύθυνα στὴ διαδικασία τῆς ὀλοκλήρωσης τῆς Εὐρώπης. Οἱ προαναφερόμενες ἀξίες τῆς Χάρτας και τοῦ νέου Συντάγματος δὲν μποροῦν νὰ λειτουργήσουν «μαγικά». Αὐτὲς οἱ ἀξίες πρέπει νὰ ὀλοκληρωθοῦν μέσα στὸ νέο εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι, πρέπει νὰ λάβουν περιεχόμενο γιὰ τοὺς ἀνθρώπους. Αὐτὸ δὲν τὸ ἔχουμε συνειδητοποιήσει, ὅπως και δὲν ἔχουμε κατανοήσει τὸ μέγεθος τῆς δικῆς μας εὐαισθητοποίησης και ἐνημέρωσης στὰ θέματα αὐτά.

Τί κοινωνία ἐπιθυμοῦμε; Θὰ ἀφήσουμε τὸν ἑαυτό μας νὰ παρασυρθεῖ ἀπὸ ἐκείνη τὴν μορφή τῆς παγκοσμιοποίησης πὸν θέλει τὰ πάντα νὰ ἀρχί-

16. Περιοδικὸ *Διάλογοι Καταλλαγῆς*, 32 (1994) 257-258. Πρέπει ὁμως νὰ σημειώσουμε ὅτι τὸ «ὄχι» τῶν Γάλλων και τῶν Ὁλλανδῶν περιεῖχε και τὴ δυσφορία τους πρὸς τὴν ἔνταξη τῆς Τουρκίας στὴν Εὐρωπαϊκὴ Ἐνωση. Μιὰ πιθανὴ κυβερνητικὴ ἀλλαγὴ στὴ Γερμανία τὸν προσεχῆ Ὀκτώβριο θὰ ἀνεβάσουν πολὺ ψηλά τὸν πῆχυ γιὰ τὴν ἔνταξιακὴ πολιτικὴ τῆς γείτονος Χώρας!

ζουν καὶ νὰ τελειώνουν στὴν οἰκονομία, μὲ ὄλα τὰ γνωστὰ ἀποτελέσματα τῆς κοινωνικῆς περιθωριοποίησης; Ἡ θὰ προσπαθήσουμε νὰ ἀξιοποιήσουμε τὴν ὀρθόδοξη ἐμπειρία μας γιὰ νὰ ἀναπτύξουμε μιὰ κοινωνία ἀλληλεγγύης καὶ σεβασμοῦ, σὲ ὄλες τῆς τῆς διαστάσεις, τόσο στὴν Ἑλλάδα ὅσο μὲ τὸν ὑπόλοιπο κόσμο; Θὰ λάβουμε μέρος στὶς δύσκολες συζητήσεις γιὰ τὰ ἠθικὰ διλήμματα ποὺ ἀγγίζουσιν τὶς κοινωνίες μας, γύρω ἀπὸ θέματα σεξουαλικότητας, τῆς οἰκογένειας, τῆς βιοτεχνολογίας; Ὡς χριστιανοὶ μποροῦμε νὰ συνεργασθοῦμε μὲ τὴν «Κοινωνία τῶν Πολιτῶν» καὶ μὲ διαφόρους φορεῖς ποὺ ἔχουν ἴδιους στόχους μὲ μᾶς;

Εἶμαστε μέλη τῆς «μίας, ἀγίας, καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας». Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὅλοι μας συμμετέχουμε ὑπεύθυνα στὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας μας, δηλαδή στὴν καρδιά τῆς κοινωνίας μας, μαρτυρώντας τὶς εὐαγγελικὲς ἀξίες καὶ τῆς ἀνθρωπότητας. Ἀπὸ τὴ μία συμμετέχουμε ὡς λαϊκοὶ στὸ ἔργο τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη συμμετέχουμε ὡς πολῖτες στὴν κοινωνία. Συμμετέχουμε στὶς συζητήσεις, εἴτε πρόκειται γιὰ θέματα ἠθικῆς εἴτε γιὰ θέματα πολιτικῆς, τὰ ὁποῖα συνδέονται ἄμεσα μὲ τὴν Ἐκκλησία καὶ τὶς ἐνοριακὲς μας κοινότητες. Ἔχουμε δικαίωμα στὸν λόγο, στὴν ἀξιολόγηση τῆς ἀνθρώπινης ἐμπειρίας, τῆς πίστης, στὴν ἐνεργοποίηση τῆς ἠθικῆς καὶ τῶν ἀποφάσεων ποὺ λαμβάνονται στὸ δημόσιο βίο μας.

Ἔχουμε λόγο ἀπέναντι τοὺς «ἀδυνάτους» καὶ τοὺς «πτωχοὺς», ἀπέναντι σὲ ὄλους αὐτοὺς ποὺ χάνουν τὴν ἀξιοπρέπειά τους στὴν κοινωνία ἢ στὴ ζωὴ. Ἡ παρουσία μας σὲ ὄλους τοὺς ὀργανισμοὺς δὲν ἀρκεῖ νὰ εἶναι ἀπλῶς συμμετοχικὴ. Ἡ ἐπιλογή μας νὰ συμμετέχουμε στὶς ποικίλες διεργασίες γιὰ τοὺς πτωχοὺς καὶ τοὺς ἀδυνάτους μᾶς διαφοροποιεῖ ἀπὸ ἄλλες παρόμοιες ὁμάδες. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ἔχουμε συνείδηση τῶν πράξεών μας καὶ αὐτὸ μᾶς δίδει τὸ δικαίωμα νὰ θέτουμε ἐρωτήματα πρὸς πᾶσα κατεῦθυνση γιὰ ὄλους αὐτοὺς ποὺ ἀποφασίζουν πολλὰς φορὲς χωρὶς ἐμᾶς.

5. Ἡ Ὁρθοδοξία ἀπέναντι στὴν «Κοινωνία τῶν Πολιτῶν» καὶ τὸ νέο εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι

5.1. Ἐτερότητα

Ἄναρωτιέμαι πολλὰς φορὲς καὶ ἄς μοῦ ἐπιτρέψετε νὰ μοιρασθῶ τὸ ἐρώτημα μαζί σας: γιὰ νὰ ἔχουμε τὸ θεμιτὸ ἀποτέλεσμα δὲν πρέπει νὰ ὀργανώσουμε τὶς προσπάθειές μας; Αὐτὴ τὴ σημαντικὴ στιγμή γιὰ τὸ μέλλον τοῦ ἀνθρώπου στὴν Εὐρώπη, θὰ εἶμαστε ἀπλοὶ παρατηρητὲς ἢ θὰ συμμετάσχουμε ἐνεργῶς ὡς ἰσότιμοι πολῖτες; Τί χρειάζεται γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ στόχου αὐτοῦ;

Ἡ Ἐκκλησία:

- νὰ ἐνεργοποιήσει τὸ πνεῦμα τῆς «συμμετοχικῆς δημοκρατίας», πού εἰσάγει τὸν πολῦτιμο διάλογο, πού μπορεῖ νὰ ἀφουγκράζεται τὴ φωνὴ τῶν πιστῶν, ὄλων τῶν πιστῶν μέσα στὴν πλουραλιστικὴ αὐτὴ κοινωνία.
- νὰ βρεῖ τὴ θέση της στὸ δημόσιο διάλογο, ὄχι μὲ λόγο προτρεπτικὸ ἀλλὰ παρηγορητικὸ, ταπεινὰ καὶ χωρὶς νὰ θέλει νὰ κρατᾶ γιὰ πάντα τὴν ἀλήθεια μέχρι τὴν αἰωνιότητα. Νὰ μὴν λησμονεῖ ὅτι βρίσκεται «ἐν πορείᾳ» μαζί μὲ τοὺς πιστοὺς, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, πρὸς τὰ ἔσχατα.

Ἡ Ἐκκλησία ἔχει ἓνα σημαντικὸ ρόλο νὰ παίξει στὸ σήμερον καὶ τὸ αὔριον τῆς Εὐρώπης: Τὸ Κεφάλαιο 25 τοῦ κατὰ Ματθαῖον Εὐαγγελίου, περιγράφει τὰ κριτήρια τῆς ἐγρήγορης πού θέτει ὁ ἴδιος ὁ Θεὸς στὸν ἄνθρωπο. Τὸ Κεφάλαιο 16 τοῦ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίου, μὲ τὴν παραβολὴ τοῦ ἄδικου διαχειριστῆ, συμπληρώνει τὴν πρώτη. Ὁ ἴδιος ὁ Χριστὸς ἀναφερόμενος στὴν εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸ ἔργο πού καλεῖται κάθε φορὰ νὰ ἐπιτελέσει, ὁμιλεῖ γιὰ τὸν κακὸ καὶ πονηρὸ διαχειριστὴ τῶν ταλάντων, τὰ ὁποῖα τοῦ ἔχουν ἐμπιστευθεῖ. Καὶ λέγει κάτι, πού θὰ μποροῦσε νὰ ἐρμηνευθεῖ καὶ ὡς νοθεσία, ἂν ὄχι καὶ ὡς αὐστηρὴ προειδοποίηση πρὸς ὅλους. Λέγει ὁ Κύριος: «*Σὲ καθέναν πού ἔχει –ἔχει διότι ἔκαμε καλὰ τὴ δουλειά του– θὰ τοῦ δοθεῖ μὲ τὸ παραπάνω καὶ θὰ ἔχει περισσεύμα. Ἐνῶ ἀπὸ ὁποῖον δὲν ἔχει –ἐπειδὴ υπῆρξε ἀμελής–, θὰ τοῦ πάρουν καὶ τὰ λίγα πού ἔχει» (Μθ., 25:29).*

5.2. Ὁρθοδοξία καὶ Κοινωνία τῶν Πολιτῶν

Ἡ ἐνότις τῆς Εὐρώπης εἶναι πρωτίστως πνευματικὸ πρόβλημα. Ἡ ἐνότις εἶναι οἰκουμενικὴ, κατὰ τὸν ἱερό Χρυσόστομο, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «*τὴν ὑπὲρ τῆς οἰκουμένης πρόνοιαν ἕκαστον ἡμῶν τῶν προσευχομένων ἀναδέχεσθαι ἐπέταξεν. Οὐδὲ γὰρ εἶπε, Γεννηθήτω τὸ θέλημά σου ἐν ἐμοὶ ἢ ἐν ἡμῖν... ἀλλὰ, πανταχοῦ τῆς γῆς, ὥστε λυθῆναι τὴν πλάνην, καὶ φυτευθῆναι τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἐκβληθῆναι κακίαν ἀπασαν καὶ ἐπανελθεῖν ἀρετὴν»¹⁷. Μόνο μέσα ἀπὸ μιὰ ὑπαρξιακὴ βεβαιότητα περὶ τοῦ κοινοῦ τέλους, καταργοῦνται οἱ ἀτομικὲς ἐπιδιώξεις, πού δίνουν αἰτία γιὰ τὶς ἱστορικὲς συγκρούσεις.*

Ἡ ἑλληνικὴ Ὁρθοδοξία εἰσέρχεται στὸ νέο εὐρωπαϊκὸ γίγνεσθαι ὡς πνευματικὸ μέγεθος, καὶ ἀσφαλῶς ὄχι ὡς οἰκονομικὸ. Οἱ Ἐκκλησίες δὲν ἔχουν τὸν τελικὸ λόγο στὶς πολιτικὲς ἀποφάσεις. Μποροῦν ὅμως νὰ ἔχουν ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν προσπάθεια διαμόρφωσης αὐτῆς τῆς κοινωνίας. Ἡ ὀρθόδοξος διδασκαλία τοποθετεῖ στὸ ἐπίκεντρο τὴν ἔννοια τῆς ἀνθρώ-

17. *Εἰς τὸ κατὰ Ματθαῖον Ὁμιλ. XIX, PG, 57:280.*

πινῆς ἀξιοπρέπειας καὶ τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι ὁ ἀνθρωπος δὲν ἀποτελεῖ μιὰ ἀόριστη ὑπαρξιακὴ ὄντοτητα στὴν κοινωνία τῶν πολιτῶν ἀλλὰ δημιούργημα τοῦ ἴδιου τοῦ Θεοῦ. Νὰ πᾶμε ἀκόμη πιὸ μακριὰ ἀπὸ μιὰ ἀπλή «ἠθικιστικὴ» προσέγγιση τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως τὴν εἶδε ὁ δυτικὸς ἀνθρωπισμὸς καὶ ἡ φιλοσοφία. Ἡθικὸ εἶναι αὐτὸ ποὺ δὲν ἀπομακρύνει τὸν Θεὸ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπο καὶ συντηρεῖ «τὴ λειτουργία τοῦ αὐτεξούσιου μέσα μας, διατηρεῖ τὴν ἁρμονία τῆς ψυχοσωματικῆς μας ἰσορροπίας καὶ προκαλεῖ τὴν ἀνάγκη τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν αἴσθησι τῆς αἰώνιας προοπτικῆς στὴ ζωὴ μας»¹⁸.

Ἡ Ἐκκλησία, λοιπόν, ἐνισχύεται ἀπὸ τὴ συνείδησή της ὅτι ἀποτελεῖ κάτι τὸ ὄλως διαφορετικὸ μέσα στὸν κόσμο καὶ ἔχει τὴ δυνατότητα νὰ καταστῆ οὐσιαστικὸς ἑταῖρος, ἐπηρεάζοντας τὸν τρόπο τῆς σκέψης καὶ ἐνισχύοντας τὴ βούληση τῶν εὐρωπαϊῶν πολιτῶν γιὰ ἀποδοχὴ μιᾶς νέας κοινωνίας ἀλληλεγγύης, καταλλαγῆς καὶ συνύπαρξης. Στὴν νέα κοινωνία τῆς Εὐρώπης, οἱ πιστοὶ πρέπει νὰ ζοῦν καὶ νὰ μαρτυροῦν τὴν πίστη τους, χωρὶς τὴν ἀγωνία τῶν στατιστικῶν ἀριθμῶν, χωρὶς προσηλυτισμὸ καὶ ἄγχος, ἀλλὰ καὶ χωρὶς νὰ ὑποκύπτουν στὸν πειρασμὸ τῆς ἀπόγνωσης καὶ τῆς ἐξουσίας¹⁹.

6. Ἀντὶ Ἐπιλόγου

«Καὶ ἔσται ὅταν ἐρωτήσῃ σε ὁ υἱὸς σου αὐριον λέγων. Τί ἔστι τὰ μυστήρια καὶ τὰ δικαιώματα καὶ τὰ κρίματα, ὅσα ἐνετείλατο Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν ἡμῖν;»²⁰. Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος ὁ Μακαριώτατος: «Τούτῃ τὴν ὥρᾳ τῶν σαρωτικῶν μεταλλαγῶν ποὺ ἡ παγκοσμιοποίηση ἐπιφέρει στοὺς λαοὺς ὁ ἑλληνορθόδοξος χαρακτήρας εἶναι ἀπαραίτητος στὴν κοινὴ εὐρωπαϊκὴ συνείδηση. Ἡ εὐρωπαϊκὴ κουλτούρα καὶ ἡ παράδοση... ὀφείλουμε νὰ καλλιεργήσουμε ἀναπόσπαστα δηλ. νὰ μὴν ἐπιτρέψουμε νὰ γίνουμε πολτὸς μέσα στὴν Εὐρώπη χωρὶς συνείδηση πολιτισμοῦ, ἀλλὰ ἀσφαλῶς οὔτε καὶ ἐθνοσωβινιστές. Τώρα εἶναι ἡ ὥρα γιὰ τὴ μεγάλη ἔξοδο τῆς Ἐκκλησίας μας πρὸς τὴν Εὐρώπη μὲ κοινὸ παρονομαστὴ τὸν Χριστιανισμὸ ἀπέναντι στοὺς

18. π. Νικ. Χατζηνικολάου, (νῦν Μεσογαίας καὶ Λαυρεωτικῆς), *Ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Ὁρθόδοξης Βιοθθικῆς*, ἐκδ. Κέντρο Βιοϊατρικῆς Ἡθικῆς καὶ Δεοντολογίας, Ἀθήνα 2002, σελ. 94-95.

19. Στ. Ζουμπούλακη, *Ὁ Θεὸς στὴν πόλη. Δοκίμια γιὰ τὴ θρησκεία καὶ τὴν πολιτικὴ*, σελ. 47.

20. *Δευτερονόμιον*, 16:20.

κινδύνους τοῦ τεχνοκρατισμοῦ, τῶν ἀπρόσωπων δομῶν, τοῦ ἔντεχνου περιορισμοῦ τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ τῆς πνευματικῆς φτώχειας», (Ἱεραρχία, 17.2.2005).

Ἡ ἐκκλησιολογία τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας προσδιορίζει τὰ ὅρια μέσα ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ πιστοὶ μποροῦν νὰ αὐτο-προστατευθοῦν, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή μᾶς τοποθετεῖ ἀπέναντι σὲ κάθε τι τὸ νέο, δίδοντας σημασία στὴν ἀξία τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου, ὡς μέλος ἀναγεννημένο καὶ μεταμορφωμένο ἀπὸ τὰ ἱερά Μυστήρια τῆς Ἐκκλησίας. Ἡ Ὁρθοδοξία παραμένει πάντοτε μιὰ θρησκεία «ἐν παντί» καὶ πάντοτε ἀνανεωμένη καὶ ἀνανεοῦσα Ἐκκλησία τοῦ Χριστοῦ. Εἶναι παρούσα σὲ ὅλα τὰ προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὸν ἄνθρωπο καὶ τὸν κόσμο, δίδοντας πάντοτε μιὰ ἀσφαλῆ πρόταση ζωῆς καὶ γιὰ τὸ μέλλον τοῦ κόσμου καὶ τῆς Εὐρώπης²¹.

---

21. π. Νικ. Χατζηνικολάου (νῦν Μητροπολίτου Μεσογαίας καὶ Λαυρεωτικῆς), *Ἐλεύθεροι ἀπὸ τὸ γονιδίωμα. Προσεγγίσεις Ὁρθόδοξης Βιοηθικῆς*, ὄπ. παρ., σελ. 94. Πρὸβλ. Ἀλεξ. Σμέμαν, *Εὐχαριστία*, σελ. 325.